

MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUK VE USUL HUKUKU
HAKKINDA KANUNUN 31. MADDESİ:
SÖZLEŞME İLE SIKI İLİŞKİLİ ÜÇÜNCÜ BİR DEVLETİN
DOĞRUDAN UYGULANAN KURALLARINA ETKİ TANINMASI

Mehmet KÖSOĞLU*

I. Giriş

Uluslararası ticaretin gerekleri olan, irade serbestîsi ve hukukî öngörülebilirlik, 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunu'nun (MÖHUK) 24. maddesinde hukukî temellerine kavuşmuştur. Sözleşmeden doğan borç ilişkilerine uygulanacak olan hukuku belirlemede adeta bir deniz feneri gibi yol gösterecek olan bu maddede taraflara, kendi menfaatlerine olan hukuku, açık veya zımnî olarak seçme imkânı getirilmiştir. Böyle bir hukuk seçme imkânının verilmesindeki temel dayanak, borçlar hukuku kaynaklı sözleşme serbestîsi ilkesidir. Ancak sözleşmelerin sadece kişiler arasında, soyut ve bireysel ilişkiler doğurmasının yanında, bir bütün olarak toplumu etkileyen kamusal etkileri de mevcuttur. Bu sebeple devletler gerek sosyal, gerek ekonomik alanlardaki siyasetlerini yürütürken bu sözleşmesel ilişkilere yeri geldiğinde doğrudan temas edebilirler. Özellikle bir tarafın zayıf kaldığı iş, tüketici, sigorta hukuku gibi alanlarda devletin müdahalesi hem bir takım özel kanunlarda, hem de MÖHUK düzenlemesinde yerini almıştır.

Günümüzde birçok uluslararası sözleşmede sadece iki ülke ile değil, birçok ülke ile ilgili unsurlar mevcuttur. Kanunlar ihtilafı kuralları, uyumsuzluğun objektif olarak bağlantılı olduğu hukuk sistemini tespit etmeye yönelik olsalar da, bu uluslararası sözleşmelerin içeriğindeki

* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk A.B.D. Yüksek Lisans Öğrencisi, Stajyer Avukat.

bazı noktalar birden fazla hukuk sistemi ile bağlantılı olabilirler ve bu hukuk sistemlerinin uyumsuzluğunun çözülmesinde etkilerinin dikkate alınması zorunlu olabilir. İşte sözleşmelere uygulanacak hukukun seçilmesinde tanınan serbestlik, tarafların sözleşme ile hiçbir bağlantısı olmayan bir ülke hukukunu dahi seçebilecekleri bir kapı açmıştır. Oysa sözleşme ile sıkı ilişkili olabilecek bir ülkenin düzenlemeleri, tarafların iradelerine rağmen sözleşme üzerinde etkili olabilir. Öte yandan uygulanacak hukukun seçilmediği ve kanuna göre tespit edildiği hallerde dahi sözleşmenin bütünü üzerinde etkili olacak hukuktan başka, belirli noktalar açısından bir üçüncü devletin kurallarına etki tanınmasında tarafların menfaati olabilecektir. Bütün bu öngörülen halleri bir hukukî çatı altında toplamak ve uluslararası işbirliğini sağlamak amacıyla, hâkimin hukukunun (*lex fori*) ve sözleşmenin esasına uygulanacak olan hukukun (*lex causae*) yanı sıra üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının da, belirli şartlar gerçekleştiğinde dikkate alınmasına yönelik hükümler hem uluslararası hem de ulusal hukukî düzenlemelerde yerlerini almışlardır.

Bu makalenin temelini oluşturan doğrudan uygulanan kurallar kavramı, oldukça geniş ve aynı şekilde bir devletler özel hukuku konusu olan kamu düzeni kavramından ince çizgilerle ayrılan bir kurallar bütünüdür. Doğal olarak bu kavram zaman içinde gelişmiş ve kendi içinde de ayrılarak *lex fori*'nin, *lex causae*'nin ve üçüncü bir ülkenin doğrudan uygulanan kuralları olarak sözleşmesel ilişkilere uygulanmaya başlamıştır. Çalışmamızda kavramın çıkış noktası ve kamu düzeninden ayrıldığı noktalar öncelikle açıklanacak, kendi içindeki ayrımları gösterilecek ve çalışmamızda hedeflenen nokta olan 31. madde bağlamındaki sözleşme ile sıkı ilişkili bir üçüncü devletin doğrudan uygulanan kurallarının neler olduğu, nasıl böyle bir uygulamanın uluslararası hukuk literatürüne girdiği, nasıl uygulandığı incelenecektir. Bu konuda yapılan uluslararası düzenlemeler içinde başı çeken 1980 tarihli Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) Akdî Borç İlişkilerinde Uygulanacak Hukuka İlişkin Roma Sözleşmesi'nin bu konudaki düzenlemesi karşısında devletlerin tutumu da bu kapsamda incelenecek hususlar arasındadır. Çok yüzlü bir elmasın görünmeyen yüzü gibi olan sözleşme ile sıkı ilişkili bir üçüncü devletin doğrudan uygulanan kurallarının hem uluslararası alanda kabul görmesinin, hem de MÖHUK kapsamında olmasının ne gibi sorunlar yaratabileceği veya nasıl bir fayda sağlayacağı da çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ve sonuç bölümünde açıklanacaktır.

II. Doğrudan Uygulanan Kurallar

A. Doğrudan Uygulanan Kural Kavramı

Genel kabul gören bir tanımı yapılamayan, günümüz Türk Hukuku'ndaki doğrudan uygulanan kural kavramı, doktrinde “müdahaleci kurallar”, “emredici kurallar” olarak, Fransız hukukunda “*lois d'application immédiate*” veya “*lois internationalement impérative*”, İtalyan hukukunda “*leggi di applicazione necessaria*” İngiliz hukukunda ise “*mandatory rules*” olarak anılmaktadır. Doğrudan uygulanan kural kavramını uluslararası özel hukuk doktrinine kazandıran Prof. Phocion Francescakis olmuştur. Francescakis bu kuralları “Bir ülkenin sosyal, politik veya ekonomik yapılanmasının korunması için uyulması zorunlu kurallar” olarak tanımlamıştır. Hatta bu tanımını daha sonraki eserlerinde açarak, “...ne özel çıkarların, ne de özel çıkarların basit bir toplamı olarak ortak çıkarların değil, devlet yapılanması tarafından üstlenilmesini gerektirdiği ölçüde, bu çıkarların tamamının söz konusu olduğu durumlar” olarak açıklamıştır.¹ Devlet yapılanması tarafından üstlenilmeyi gerektirecek kadar önemli ortak çıkarların korunmasındaki zorunluluk, bu kuralların uygulanmaması halinde söz konusu yapılanmanın bozulmasına yol açılmasından kaynaklanmaktadır. Doğrudan uygulanan kuralların özel hukuk ilişkileri üzerinde etkili, kamu menfaatini gözeten kurallar olduğunu ileri süren görüşe göre, bu kurallar kamu menfaatini gözeten emredici hükümler içermektedirler.² Bu kurallar sadece kamu hukukunda değil, aynı zamanda özel hukuk alanındaki düzenlemelerde de kendilerini gösterirler.

Bu kavramın doğuşu Uluslararası Adalet Divanı'nın (Divan) İsveç'te doğmuş ve ikamet eden, Hollanda vatandaşı olan ve henüz reşit olmayan Marie-Elisabeth Boll hakkında 1958 yılında vermiş olduğu karardır. Söz konusu olayda, Hollanda mahkemesi Boll'un babasını çocuğun yasal velisi olmaktan çıkarmış, yerine başka bir veli tayin etmiştir. Buna karşın aynı sene Boll'un yaşadığı yerdeki İsveç idaresi çocu-

¹ PHOCION FRANCESCAKIS, *Lois d'application immédiate et regles de conflit*, Riv. Di. Dir. Int. Pr. E. Proc. 1967, s.697 (HATİCE ÖZDEMİR KOCASAKAL, *Doğrudan Uygulanan Kurallar ve Sözleşmeler Üzerine Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2001, s.8'den naklen).

² ERGİN NOMER/CEMAL ŞANLI, *Devletler Hususî Hukuku*, Yenilenmiş 16. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2008, s.62.

ğu kontrol altına almış ve büyükbabasını veli tayin etmiş ve bu karar da 1956'da İsveç Yüksek Mahkemesince onanmıştır. Konu iki ülke açısından yürürlükte olan 1902 tarihli ve her iki ülkenin de taraf oldukları Küçüklerin Vesayetine İlişkin La Haye Konvansiyonu'na (La Haye Konvansiyonu) aykırılıktan dolayı Hollanda hükümetince Divan önüne götürülmüştür. "Boll Kararı" olarak da anılan bu Divan kararıyla bu küçük kızın korunmasına ilişkin tedbirlerin, La Haye Konvansiyonu'na göre yetkili olan millî kanun yerine, İsveç kanunlarına göre alınmasına karar verilmiştir. Çünkü burada söz konusu olan çocuğun iyiliğinin ötesinde, küçüklerin maddî manevî korunması, onların toplum içinde zarar görmelerini engellemektir. Dolayısıyla bu tedbirlerin alınması, devletin el koymasını gerektirecek şekilde doğrudan genel çıkarları ilgilendirmektedir.³

Devletler özel hukuku alanında bir devletin, özel kişiler arasındaki hukukî ilişkilerde korumak istediği çıkarlar, onun ekonomik, sosyal veya siyasal alanlarda izlediği ve vazgeçilmesi mümkün olmayan politikalarla ortaya koyduğu çıkarlardır. Bu çıkarların hayatî öneme sahip olması demek, bu konularda koyulan kanunların uygulama alanlarına giren tüm uyuşmazlıklarda herhangi bir yabancı kanunun müdahalesi olmaksızın uygulanması demektir. Yani bu noktalarda farklı bir kanunun uygulanması, devletin bu çıkarları korumaya yönelik politikalarının sonuçsuz kalmasına neden olmalıdır. **Sonuç olarak doğrudan uygulanan kuralları, devletin ekonomik, sosyal veya siyasal alanda izlediği belirli politikaları, özel hukuk ilişkileri üzerinde etkili olacak şekilde yansıtan ve uygulama alanlarına giren tüm uyuşmazlıklara uygulanmaları, bu politikaların yerine getirilmesi için zorunlu olan kurallar olarak tanımlamak doğru olacaktır.**⁴ Devletlerin ekonomik, siyasal, sosyal, sağlık politikalarına ait kuralların, bu tanıma gireceği açıktır. Zira özellikle ithalat-ihracat yasakları, kotalar, iş hayatında iş barışını koruyan hükümler, para politikası ve döviz mevzuatına ilişkin hükümler bu kapsamda görülmektedirler. Akdî borç ilişkilerinde *lex causae* ve *lex fori*'nin bu tür emredici kurallarının yanında, uygulanmaması halinde adil olmayan sonuçların ortaya çıkması söz konusu olabilecek, üçüncü bir devle-

³ PIERRE MAYER, *La Distinction entre Regles et Décisions et Le Droit International Privé*, Vol. XVII, Paris, Dalloz, 1973, s.129-130.

⁴ KOCASAKAL, (dn. 1), s.13.

tin hukukunda bulunan ve sözleşme ile ilişkisinin yakınlığı bakımından etki tanınması zorunlu olan doğrudan uygulanan kurallar da mevcuttur. Bu sebeple bu kavram günümüzde üç alt başlık altında incelenmektedir.⁵ Uluslararası hukuk doktrininde doğrudan uygulanan kuralların kavram olarak zor tasnif ve tarif edilmeleri, hem onların göreceli (**relative**) olmalarından, hem de bu kuralların amaçlarının (**ratio legis**) elde edilmesi için, kendilerine özgü ve zorunlu uygulama alanlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

1. Doğrudan Uygulanan Kurallarda Görecelilik

Genel olarak doğrudan uygulanan kuralların ortak bir konusu ve bu kuralların tamamına özgü ortak bir kriterin mevcut olmayışı, bu kuralların ortaya çıktıkları hukuk sistemlerinde, ancak işlevleriyle ayırt edilebilmelerini zorunlu kılar. **Bu sebeple bir doğrudan uygulanan kuralı tespit etmek için öncelikle onun amacına ve işlevine bakılır.** Bu durumu örnekleyecek olursak, bir millî veya uluslararası (örneğin AB'nin emredici kuralları) doğrudan uygulanan kuralın *lex contractus*'da tespit edilen yabancı hukuk düzeni üzerinde uygulanabilmesi için öncelikle bu emredici kuralın uygulanmasının açıklanması ve bu kuralın emredicilik gücünün haklı olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca uyuşmazlık üzerinde öncelikli olarak uygulanmasının ve uygulanmamasının sonuçları sosyal ihtiyaçlar dâhilinde gösterilmelidir. İşlevlerinin bu önemi, bu kuralların göreceliliğini (**relativity**) ortaya koymaktadır.⁶ Öte yandan bu özelliklerinin bir sonucu olarak, bir dönem doğrudan uygulanan kural niteliği taşıyan bir hükmün, ülkenin ekonomik, politik ve sosyal şartlarında meydana gelen değişikliklerle doğru orantılı olarak, bu niteliklerini kaybetmesi veya tam tersine zaman içinde bu niteliğe sahip olmaları mümkündür. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Türk Kambiyo Mevzuatındaki değişikliklerdir. Kapalı bir ekonomik sistemin hüküm sürdüğü ve yabancı para ile ödeme yapılmasının mümkün olmadığı bir dönem ya-

⁵ GÜLÖREN TEKİNALP, *Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları*, Güncelleştirilmiş 9. Bası, İstanbul, Arıkan Yayınları, 2006, s.259.

⁶ JOHAN ERAUW, "Observations About Mandatory Rules Imposed on Transatlantic Commercial Relationships", *Houston Journal of International Law*, Vol.26, Issue 2, 2004, s.267.

şan Türkiye, ülkenin hâkim politikasının serbest piyasa ekonomisine dönüşmesiyle 180 derecelik bir dönüş yapmış ve bu tür dövizle ödemeler mümkün olmuştur.⁷

2. Doğrudan Uygulanan Kurallarda Amaca Bağlılık

Daha evvel de ifade edildiği üzere, doğrudan uygulanan kurallar, birden fazla ve birbirinden ayrı, kendilerine özgü konulma amaçlarına sahip olmalarından ötürü, birden çok ve farklı alana etki ederler. **Do- layısıyla uygulama alanları bu amaçlarına yani kanunun ar- kasında yatan mantığa (ratio'ya) göre belirlenir, amaçlarına ulaşmaları için uygulama alanları da tespit edilir.** Bu uygulama alanı kanunda belirlenmese dahi, hâkim tarafından tespit edilecektir. Öte yandan bu uygulama alanı belirlenirken tıpkı kanunlar ihtilafı kurallarında olduğu gibi bağlama kriterlerine benzer, bu kuralların amacını gerçekleştirmeye ve maddî bağlantıyı oluşturmaya elverişli kriterler kullanılır.⁸ Örneğin tehlikede bulunan çocukların korunma- sına yönelik kanunî tedbirlerin amacı, hem bu durumdaki çocukları, hem de bu çocukların yol açabileceği zararlara karşı toplumu koru- maktır.⁹

B. Kamu Düzeni ile Doğrudan Uygulanan Kuralların Farkları

Doğrudan uygulanan kuralların kamu düzeni kavramından farklı ol- madığı ve sadece fonksiyon bakımından birbirlerinden farklı oldukla- rını ileri süren görüşlere karşın, günümüzde bu iki kavramın birbir- lerinden tamamen ayrıldıklarını ileri süren görüş hem uluslararası hukuka, hem de Türk hukukuna hâkim olmuştur. Ancak ifade edilme- lidir ki, doğrudan uygulanan kurallar ile korunmaya çalışılan politi- kalar, devletin sağlamakla yükümlü olduğu kamu düzeninin unsurla-

⁷ http://www.muhasabenet.net/turk_parasinin_kor_32_sayili_karar.htm (çevrimiçi 04.01.2009) "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*" Resmî Ga- zete No.20249, Tarih 11.08.1989.

⁸ FRANCESAKIS "*Lois d'application immédiate*", s.288, (KOCASAKAL, (dn. 1) s.15).

⁹ Bkz. yuk. *Boll Kararı* (Küçüğün korunmasına ilişkin tedbirlerin, milli hukuk değil, yer- leşim yeri kriterine göre tespit edilmesi).

rıdır. Bu sebeple doğrudan uygulanan kuralların kamu düzeninin olumlu ve olumsuz fonksiyonlarından olumlu olan yanını oluşturduğunu söylemek bir bakıma mümkündür. Ancak zamanla bu kavramın kendine has özelliklerinin oluşması sebebiyle uluslararası özel hukuk terminolojisinde ayrı bir isimle ifade edilmesi gerekmiştir. Bu iki kavram arasındaki temel farklılıklar, bu ikisinin birbirinin yerine kullanılmasını önleyecek niteliktedir.

1. Milletlerarası özel hukukta kamu düzeni, yabancı kanunun uygulanmasını bertaraf edecek olan prensipler olarak istisnâî ve uyuşmazlığa olumsuz (kuralın uygulanmasını engellediği için) etki edecek niteliktedir. Yani kamu düzeni istisnasının birincil rolü, yabancı kanunun kendisiyle çelişen hükümlerinin uygulanmasını engellemeye yönelik, olumsuz bir roldür.¹⁰ Birincil olumsuz etkisinin yanında yetkili kanunun uygulanmamasından doğan boşluğun doldurulması, ikincil derecede ve dolaylı olarak gerçekleşen kamu düzeninin olumlu etkisidir. **Doğrudan uygulanan kurallar ise, hem kanunlar ihtilafı kuralının ve bundan kaynaklanıp yetkili olabilecek yabancı kanunların uygulanmasını engellemekle olumsuz, hem de uyuşmazlığın esasına uygulanacak maddî hukuk çözümlerini içerdiklerinden aynı zamanda olumlu bir etkiye de sahiptirler.**

2. Kamu düzeni istisnası, Türk hukukunun temel prensiplerinin korunması amacıyla devreye girer. Oysa **doğrudan uygulanan kurallar, devletin belirli politikalarını gösteren somut kanun metinlerinde yer alırlar. Yani bir kavram bir devletin temel hukuk ilkelerini yansıtırken, bir diğeri yasama politikasını yansıtmaktadır.**¹¹ Zira kamu düzeni daha çok şahıs ve aile hukukuna ilişkin konularda ortaya çıkarken, doğrudan uygulanan kurallar daha çok sözleşmesel, ticarî ilişkilerde müdahalelerde bulunurlar.

3. **Doğrudan uygulanan kuralların alanına giren bir konuda, kamu düzeni istisnası söz konusu olamaz. Çünkü doğrudan uygulanan kuralların varlığı halinde hâkim yabancı bir kanun hakkında herhangi bir değerlendirme yapamaz.**¹² Çünkü bir

¹⁰ AYSEL ÇELİKEL/BAHADIR ERDEM, *Milletlerarası Özel Hukuk*, Yenilenmiş 8. Bası, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s.161.

¹¹ KOCASAKAL, (dn. 1), s.21.

¹² TEKİNALP, (dn. 5), s.43.

doğrudan uygulanan kuralın aynı konuyu düzenleyen bir yabancı kurala göre öncelikli uygulanmasının nedeni, yabancı kuralın uygulanmasının yaratacağı sonuçların kamu düzenini bozacak olması değil, bu doğrudan uygulanan kuralın uygulanmamasının o devlet için büyük önem taşıyan çıkarları zedeleyecek olmasıdır.

4. En temel farklılıklardan biri de kamu düzeni istisnasının uygulanabilmesi için, uyuşmazlıkla ilgili kanunlar ihtilafı kuralının, buna bağlı yabancı hukuk kuralının ve söz konusu ülkenin kamu düzenine ilişkin prensiplerin incelenmesi (MÖHUK md.5) gerekir.¹³ Hâlbuki **doğrudan uygulanan kurallar a priori ve kayıtsız şartsız uygulanırlar.**¹⁴ Sonuç olarak diyebiliriz ki kamu düzeni istisnasının oluşabilmesi için öncelikle uyuşmazlığa ilişkin bir doğrudan uygulanan kural olmamalı ve böylece kanunlar ihtilafı kuralının uygulanabilme imkânı oluşmalıdır.

5. Konumuzu asıl ilgilendiren temel farklılıklardan biri de **kamu düzeni kavramının sadece *lex fori* bağlamında değerlendirilebilecek olması, buna karşın belirli şartların varlığı halinde, yabancı bir hukuk sisteminin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabilmesidir.**¹⁵

Buraya kadar ortaya konulan farklılıkların daha iyi anlaşılabilmesi ve bu iki kavramın uygulamada da karıştırıldığını göstermek amacıyla Yargıtay'ın vermiş olduğu bir kararı burada örnek vermek yararlı olacaktır. Karara konu olan uyuşmazlık davacı bir Alman Şirketi ile davalı Tekel İdaresi arasında imzalanan pazarlama ve lisans anlaşmasından kaynaklanmıştır. 4250 sayılı İspirto ve Alkollü İçkiler İnhisarı Kanunu'na göre, Tekel niteliğindeki malların özel sektör tarafından şişelenmesi ve üretilmesinin Bakanlar Kurulu ve Yüksek Planlama Kurulu kararlarına bağlı olması ve böyle bir kararın olmaması nedeniyle ilk derece mahkemesi davayı reddetmiştir. Yargıtay ise eski

¹³ GÜNSELİ ÖZTEKİN GELGEL/BAHADIR ERDEM, *12.12.2007 Tarih ve 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun*, 1. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2008, s.42.

¹⁴ GELGEL/ERDEM, *MÖHUK md.6*, (dn. 13), s.43, "Kamu Düzenine Aykırılık: Yetkili yabancı hukukun belirli bir olaya uygulanan hükmünün Türk kamu düzenine açıkça aykırı olması halinde, bu hüküm uygulanmaz; gerekli görülen hallerde, Türk hukuku uygulanır".

¹⁵ GELGEL/ERDEM, *MÖHUK md.31*, (dn. 13), s.100.

2675 sayılı MÖHUK'un 5. maddesine (yeni MÖHUK yine 5. maddenin karşılığıdır) atıf yaparak kararı onamış, söz konusu Kanunun uygulanmamasını kamu düzenine aykırılık gerekçesine dayandırmıştır. Oysa yukarıda ifade edilen farklılıklarda da gösterildiği üzere, 4250 sayılı Kanununun yetkili makamların karar almasını zorunlu gören hükmünün doğrudan uygulanan kural olması ve sözleşmedeki yabancılık unsurunun varlığına rağmen uygulanmasının zorunlu olduğunun açıklanması gerekirdi.¹⁶

C. Doğrudan Uygulanan Kurallar: *Lex Fori*'nin, *Lex Causae*'nin ve Üçüncü Bir Devletin Hukukunun Doğrudan Uygulanan Kuralları

1. *Lex Fori*'nin Doğrudan Uygulanan Kuralları

5718 Sayılı MÖHUK'un 6. maddesi uyarınca, Kanundaki bütün kanunlar ihtilafı kurallarında geçerli olmak üzere, bu kurallar şayet bir yabancı hukuku işaret ediyorlarsa, yukarıda doğrudan uygulanan kuralların niteliklerinde ifade ettiğimiz gibi¹⁷, **düzenleme amacı ve uygulama alanı bakımından** Türk hukukunun doğrudan uygulanan kurallarının kapsamına giren hallerde, bu ulusal emredici hükümler uygulanır.¹⁸ “**Doğrudan doğruya uygulanan maddi normlar**” teorisini ortaya koyan Fransız doktrininde ilk önce kabul gören ve sadece bu başlıkta incelenen kurallar bunlardır.¹⁹ Bu teori, devletin sosyo-ekonomik politikalarını gerçekleştirme amacına yönelik hukuk kurallarının, uygulama alanlarını kendilerinin tayin etmesine dayanır.²⁰

¹⁶ AYSEL ÇELİKEL/ERGİN NÖMER, *Devletler Hususî Hukuku-Örnek Olaylar, Mahkeme Kararları*, 8.baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s.486 vd.

¹⁷ Bkz. yuk. Doğrudan Uygulanan Kural Kavramı.

¹⁸ GELGEL/ERDEM, *MÖHUK md.6*, (dn.13), s.43, “Türk Hukukunun Doğrudan Uygulanan Kuralları: Yetkili yabancı hukukun uygulandığı durumlarda, düzenleme amacı ve uygulama alanı bakımından Türk hukukunun doğrudan uygulanan kurallarının kapsamına giren hallerde o kural uygulanır”.

¹⁹ Francescakis'in teorisinin sadece *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kuralları yönünde incelemesi ve tespitlerini sadece bu alanda yapması hakkında bkz. KOCASAKAL, (dn. 1), s. 33.

²⁰ NÖMER/ŞANLI, (dn.2), s.63.

MÖHUK düzenlemesine paralel birçok uluslararası düzenleme mevcuttur. Bunlardan örnekleyecek olursak, İsviçre'nin Uluslararası Özel Hukuk Kanunu'nda (LDIP) 18. maddesinde kanunlar ihtilafı kurallarıyla tespit edilen hukuka rağmen, İsviçre hukukunun doğrudan uygulanan kurallarının uygulanacağı ifade edilmiştir. Buna göre hâkim, uyuşmazlığa hangi hukukun uygulanacağını araştırmadan doğrudan bu emredici kuralları uygulayacaktır. Aynı şekilde Roma Konvansiyonu diye anılan sözleşmelere uygulanacak hukuka ilişkin konvansiyonun 7. maddesinin 2. fıkrasında hâkimin, *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kurallarının, sözleşmeye uygulanacak hukuk (*lex causae*'nin veya 3. bir devletin kuralları) ne olursa olsun uygulamak zorunda olduğu kabul edilmiştir.²¹ Öte yandan 22 Aralık 1986 tarihli Taşınır Malların Satımına Uygulanacak Hukuk Hakkında La Haye Sözleşmesi'nin 17. maddesinde bu Sözleşmenin, mahkemenin mensup olduğu devletin doğrudan uygulanan kurallarının uygulanmasına engel olmayacağı belirtilmiştir.²²

2. *Lex Causae*'nin Doğrudan Uygulanan Kuralları

Gerek *lex causae*'nin doğrudan uygulanan kurallarının, gerek yabancı bir 3. devletin doğrudan uygulanan kurallarının, yabancı nitelikli bir uyuşmazlığa uygulanabilmesi, günümüzde Türk hukukunda ve birçok hukuk düzeninde kabul edilmiştir. Her iki tür kuralın da yabancı doğrudan uygulanan kural oluşu ve gerektiğinde uygulanması ihtiyacını doğuran birçok neden öğretilerde gösterilmiştir. Öncelikli olarak **milletlerarası hukukta işbirliği ve mütekabiliyet esası (international comity)** gereğince doğrudan uygulanan kurallar ile öngörülen amaçlara ulaşılabilmemesinin yegâne yolu, uyuşmazlığın esası bakımından yabancı bir hukukun yetkili oluşuna veya uyuşmazlığın yabancı bir devlet mahkemesinde görülmesine bakılmadan, bu kuralların uygulanabilmeleridir. Nitekim bir hâkim yabancı bir doğrudan uygulanan kuralı uygularken o devletin politik çıkarlarını gözetmekte ve karşılıklılık ilkesi gereğince, o devletteki daha sonra çıkan uyuş-

²¹ "Article 7(I) of the European Contracts Convention: Codifying the Practice of Applying Foreign Mandatory Rules", Harvard Law Review, Vol.114, Issue 8, 2001, s.2465.

²² BİLGİN TİRYAKİOĞLU, *Taşınır Mallara İlişkin Milletlerarası Unsurlu Satım Aktilerine Uygulanacak Hukuk*, AÜHF Yayınları No.503, Ankara, 1996, s.191.

mazlıklara kendi doğrudan uygulanan kurallarının uygulanmasını sağlamaktadır. Bu alanda temelde işbirliği uluslararası anlaşmalarla sağlanır. Örneğin 1944 tarihli IMF Sözleşmesinin (Bretton Woods Antlaşması) üyelerin genel yükümlülükleri başlığı altındaki 8. maddesinin 2. bölümünün (b) bendinde herhangi bir üyenin para birimini içeren ve ilgili üyenin kambiyo mevzuatına aykırı olan tüm sözleşmelerin, tüm üye devletlerde batıl olacağı kabul edilmiştir.²³ Buna ek olarak **uluslararası karar uyumu ve bu kararların tanınması ve tenfizinde kolaylık** da yabancı doğrudan uygulanan kuralların uygulanması prensibini desteklemektedir. Şayet uyuşmazlığa uygulanacak olan kurallar ülkeden ülkeye değişirse, bunun sonucunda uluslararası karar ahengi bozulacak ve taraflar yabancı bir devletin doğrudan uygulanan kurallarını uygulamayacak olan devletin mahkemesinde (*forum shopping*) dava açacaklardır.²⁴ Öte yandan bir mahkeme kararının, ileride tenfiz edileceği ülkelerin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınmaksızın verilmesi, tenfiz talebinin reddedilmesi sonucunu doğuracaktır.

Uyuşmazlığın esasına uygulanacak hukuk (*lex causae*) belirlendikten sonra, bu uyuşmazlığa uygulanacak hukukun, doğrudan uygulanan kural olsun olmasın, tüm hükümlerinin uygulanacağı doktrinde tartışmasız kabul edilmektedir.²⁵ Aksi düşünülecek olursa, uyuşmazlığa uygulanacak hukukun doğrudan uygulanan kurallarının dışlanıp, diğer maddi hukuk hükümlerinin uygulanması verilecek kararın tutarlılığını etkileyecektir. Türk hukukunda MÖHUK 24. madde ile tespit edilen hukukun doğrudan uygulanan kurallarının da bu bağlamda uygulanacağı konusunda şüphe yoktur.²⁶ Öte yandan tahkim yargılamasında da, açıkça veya zımnen seçilmiş olan hukukun ya da tespit edilmiş olan hukukun, doğrudan uygulanan kurallar da dâhil olmak üzere tüm maddî hukuk hükümlerinin, hakemlerce re'sen (**ex officio**) dikkate alınacağı da yabancı doktrinde dile getirilmiştir.²⁷

²³ *Agreement of the International Monetary Fund*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/aa.pdf> (çevrimiçi 04.01.2009).

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Forum_shopping (çevrimiçi 04.01.2009).

²⁵ ALİ R. SINAİ, "The Inclusion of Mandatory Rules in an Optional EC Contract Law Instrument", *European Business Law Review*, Vol.15, Issue 1, 2004, s.42.

²⁶ TEKİNALP, (dn. 5), s.260 vd.

²⁷ MARC BLESSING, *Impact of the Extraterritorial Application of Mandatory Rules of Law on International Contracts*, ed. Nedim Peter Vogt, Swiss Commercial Law Series, Vol.9, Basel, 1999, Rekabet Hukukuna ilişkin hükümler hakkında, s.67.

3. Üçüncü Bir Devlet Hukukunun Doğrudan Uygulanan Kuralları

Uluslararası ticarî sözleşmeler genellikle birçok ülke ile bağlantılıdır. Bu sözleşmelerde birden farklı hukuk seçimi yapılabilmesi imkânı vardır ve hatta tarafların sözleşmeye uygulanacak hukuku tespit ederken objektif bağlama noktalarını bir kenara iterek sözleşme ile hiç maddî bağlantısı bulunmayan bir hukuku seçebilmeleri de mümkündür. Sözleşmelerin yapıldıkları, edimlerin ifa edileceği veya sözleşmeye konu malların buldukları ülkelerdeki emredici bir takım hükümlerin, bu sözleşmelerin geçerlilikleri ve içindeki edimlerin ifa edilmeleri üzerinde etki yapmaları, işte bu ihtimaller neticesinde ulaşılan sonuçtur. Bu etkinin kaçınılmaz oluşu ilk kez 1966'da bir yargı kararında vurgulanmıştır.²⁸ Bu kararda tarafların yaptıkları hukuk seçiminin üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kuralları ile sınırlandırılması gerektiği açıklanırken, yabancı bir devletin kurallarının sınırları dışında uygulanmasının bazen çok önemli olabileceği ve öncelikli olarak da bu kuralların uygulanmalarının gerektiğinden bahsedilmiştir.

Bu gereklilik daha sonra 1980 tarihli Roma Konvansiyonu'nun çok tartışılan 7. maddesinin 1. fıkrasında da belirtilmiş ve açıkça sözleşmenin esasına uygulanacak hukuk dışında, sözleşme ile sıkı ilişkili ve akde uygulanması gerektiğine inanılan bir başka ülkenin emredici hukuk kurallarına da, nitelikleri, amaçları ve sonuçları dikkate alınarak, etki tanınabileceği ifade edilmiştir.²⁹

Öte yandan bir başka düzenleme de İsviçre Hukuku'nda yapılmış ve getirilen LDIP 19. madde ile meşru ve üstün çıkarların mevcut olması halinde ve uyuşmazlıkla sıkı bir ilişki söz konusu ise, kanunlar ihtilafı kuralları ile tespit edilen hukuk haricinde bir hukukun doğrudan uygulanan kurallarının dikkate alınabileceği belirtilmiştir.³⁰ Maddenin ikinci fıkrasında ise bu kuralın uygulanmasında, amaçları-

²⁸ ERAUW, (dn.7), s.268 "Alnati Kararı".

²⁹ ERAUW, (dn.7), s.266.

³⁰ TURGUT TURHAN, "İsviçre Devletler Özel Hukuku Federal Kanununda Sözleşmeden Doğan Borçlara Uygulanacak Hukuk ve Türk Hukuku", <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1989-1990-41-01-04/AUHF-1989-1990-41-01-04-Turhan2.pdf> (çevrimiçi 08.01.2009).

nın ve uygulanması halinde doğuracağı sonuçların göz önünde bulundurulacağı da ifade edilmiştir.³¹

5718 sayılı MÖHUK ile hukukumuzda girmiş olan üçüncü devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınması kavramı, 31. maddede ifade edilmiş ve İsviçre'deki ve Roma Konvansiyonu'ndaki hükümlerin aynısı kanunumuza eklenmiştir. Buna göre *lex causae* uygulanırken, sözleşme ile sıkı ilişki halinde 3. bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına da etki tanınabilir. Aynı şekilde bu kurallara etki tanınırken bu kuralların amacı, etkileri ve içeriklerinin de dikkate alınacağı hükümde belirtilmiştir.³² Henüz hukukumuzda yeni olan "üçüncü devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınması" kavramının nasıl uygulanacağı meselesinde ise bir takım adımların izlenmesi gerekir.³³ Bu adımları özetleyecek olursak;

a. Söz Konusu Kural Emredici Karakterde Olmalıdır

Üçüncü bir devletin kuralların, ortaya çıktıkları hukuk sistemi içinde doğrudan uygulanan kural niteliği taşıyıp taşımadığının belirlenmesi için bizzat bu hukuk sistemi içinde bir değerlendirme yapılır. Hâkimin prensipte konuya böyle yaklaşması gerekir, ancak kanaatimce bu kuralların daha evvel de açıkladığım evrensel nitelikleri sebebiyle *lex fori*'ye göre de yorumlanması çok da farklı sonuçlar doğurmayacaktır.

b. Uyuşmazlığın Kayıtsız Şartsız Kuralın Uygulama Alanına Girmesi Gerekir

Bu unsur Kanunumuzda yer almamakla birlikte, Roma Konvansiyonu madde 7/1'de yer almaktadır. Buna göre sözleşmeye uygulanacak hukuku dikkate almaksızın (**irrespective of the applicable law**), bu emredici kuralın kendini uyuşmazlığa empoze etmesi gerekir.

³¹ *Loi fédérale sur le droit international privé (LDIP)*, <http://www.admin.ch/ch/f/rs/2/291.fr.pdf> (çevrimiçi 08.01.2009).

³² GELGEL/ERDEM, *MÖHUK md.31*, (dn. 13), s.100, "Doğrudan Uygulanan Kurallar: Sözleşmeden doğan ilişkinin tabi olduğu hukuk uygulanırken, sözleşmeyle sıkı ilişkili olduğu takdirde üçüncü bir devletin hukukunun doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabilir. Söz konusu kurallara etki tanımak ve uygulayıp uygulamamak konusunda bu kuralların amacı, niteliği, muhtevası ve sonuçları dikkate alınır."

³³ BLESSING, (dn.27), s.69.

c. Uyuşmazlıkla Kural Arasında Sıkı Bağlantının Olması Gerekir

Hem MÖHUK md.31, hem Roma Konvansiyonu md.7, hem de LDIP. 19'da belirtilen bu sıkı bağlantı, hâkimin uyuşmazlıkla uzak-yakın tüm hukuk sistemlerini gözden geçirmesini değil, sadece uyuşmazlıkla yakın ve sıkı bağlantılı olan ülkelerin hukuk sistemlerindeki doğrudan uygulanan kurallarını dikkate almasını ifade eder. Bu sıkı bağlantıların tespiti de genellikle yerleşim yeri, malların bulunduğu yer, iş yeri gibi maddî bağlama noktaları ile tespit edilir.

d. Bu Kural Uygulanırken Ölçülülük İlkesine Sadık Kalınmalıdır

Doğrudan uygulanan kuralların uygulama amaçlarının (*ratione materiae*) dikkatlice incelenmesi ve o ülkedeki kamu düzenini bozacak sınırları aşmaması gerekir.

e. Kuralın Uygulanmasından Doğacak Sonuçların Göz Önünde Bulundurulması Gerekir

Hem MÖHUK md.31, hem Roma Konvansiyonu md.7, hem de LDIP. 19'da, bu kuralın uygulanmasından doğacak sonuçların dikkate alınacağı ifade edilmişse de, aynı zamanda uygulanmamasından doğacak sonuçların da dikkate alınması gerektiği ifadesi de bu hükümlerden çıkarılabilir. Neticede ulaşılabilecek nokta, bu kuralın uygulanmasının, uygulanmamasına nazaran daha uygun olmasıdır. (**application-worthy**) Bu hususta Hollanda Mahkemesi'nden çıkan bir karara değinecek olursak³⁴, Birleşik Devletler'in teknolojik ekipmanın Doğu Bloku ülkelerine satımı hususunda ambargo kararının, bir Amerikan şirketinin yabancı bağlı şirketini transatlantik bir ticarî sözleşmede bağlamayaacağı, bu ambargo kararının sözleşmenin ifası ile doğrudan bağlantılı olmadığı gerekçesi ile uyuşmazlığa etki edemeyeceği ifade edilmiştir.³⁵

³⁴ ERAUW, Compagnie Européenne des Pétroles S.A. v. Sensor Nederland B.V., (dn.6), s.281.

³⁵ BLESSING, (dn.27), s.56, *EU Anti-Boycott Regulation No.2271/96 of 22 November 1996*. Kural olarak devlet mahkemeleri öncelikle ithalat-ihracat düzenlemeleri gibi kendi doğrudan uygulanan kurallarını dikkate alırlar. Bu konuda son yıllarda çıkan en

Öte yandan birden fazla doğrudan uygulanan kuralın uyuşmazlık üzerinde etkili olması halinde, iki ayrı durum ortaya çıkmaktadır. *Lex fori* ve yabancı doğrudan uygulanan kuralın mevcudiyeti halinde, her ikisi de farklı hükümler getiriyorlarsa, *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kurallarına öncelik tanınması gerekir. Hatta bu gereklilik, Roma Konvansiyonu md.7/2'de de belirtilmiş, sözleşmenin esasına uygulanacak olan hukukun *lex fori*'nin emredici hükümlerini asla sınırlayamayacağı ifade edilmiştir. Ancak benzer hükümler söz konusu ise, bu benzer amacı hangisi daha iyi sağlayacaksa onun uygulanması gerekir.

f. Uyuşmazlığın Çözümünde Kuralın “Dikkate Alınması” Gerekir

Roma Konvansiyonu md.7/1 ve MÖHUK md.31'deki “etki tanınması” (**to give effect**) ve LDIP md.19'daki “dikkate alma” kavramlarından, (**prendre en considération**) hâkimin bu kuralı, diğer hukuk kurallarının uygulanması esnasında dayanak olarak kullanacağı anlaşılmaktadır. Çünkü şayet bu kuralların bağımsız olarak uygulanacakları şeklinde bir ifade kullanılsaydı, bu kurallar tüm sonuçları ve yaptırımları ile uyuşmazlığın çözümünde kullanılacaklardı. Şu ana kadar uygulamada verilen tüm kararlarda, üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının, bir hukuk kuralı olarak uygulanmadıkları ve *lex causae* çerçevesinde dikkate alındıkları görülmüştür.³⁶

4. Üçüncü Bir Devletin Doğrudan Uygulanan Kurallarının Dikkate Alındığı Haller

Lex fori'nin ve *lex causae*'nin doğrudan uygulanan kurallarına nazaran üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının uyuşmazlık üzerine etkisi daha az ve sınırlı alanlarda gerçekleşmektedir. Ulusla-

önemli tepkiler özellikle ABD'nin uyguladığı yaptırımların ABD bağlantılı yabancı şirketleri de bağlamasından kaynaklanmaktadır. Zira AB'nin 22 Kasım 1996 tarihli tüzüğü buna en güzel örneklerden biridir. Bu tüzüğün başlıca çıkış noktası ABD'nin İran'a ve Libya'ya (ILSA) ve Küba'ya (Helms Burton Act) ekonomik yaptırımlar uygulamak için çıkarmış olduğu kanunlardır. Tüzüğün hedefi topluluk içindeki şirketleri bu iki kanunun uluslararası etkilerinden korumak ve ABD'nin kendi ithalat-ihracat yasaklarını AB'ye dayatmasını engellemektir.

³⁶ KOCASAKAL, (dn.1), s.74.

rarası düzlemde mücbir sebebe ve uluslararası kamu düzenine ilişkin alanlarda üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabileceği kabul edilmektedir.

a. Sözleşmeye Etkili Mücbir Sebep Niteliğindeki Doğrudan Uygulanan Kurallar

Uluslararası ticarî sözleşmeler içerdikleri hükümlere uygun ifa edilirler ve bu prensibe ahde vefa ilkesi (*Pacta Sund Servanda*) denir. Tarafların iradeleri uyuşup, sözleşme imzalandıktan sonra üçüncü bir devlet tarafından konulan yasaklayıcı bir hüküm veya yapılan yasaklayıcı bir işlem, taraflardan biri bakımından ediminin ifasını oldukça zorlaştırabilir. Bu gibi hallerde ahde vefa prensibinden uzaklaşarak, sözleşme feshedilebilir veya yeni şartlara uyarlanabilir (*Rebus Sic Stantibus*).

Genelde uluslararası sözleşmelerde bu gibi sorunları gidermek amacıyla, üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarının mücbir sebep olarak sözleşmeye etki edebilmesi için sözleşmede bir mücbir sebep klozu (*force majeure, hardship*) bulundurulur.³⁷ Bu gibi sözleşme hükümlerinde genelde ne gibi olayların (harp, doğal felaketler, isyan, ayaklanma ve grevler gibi) mücbir sebep oluşturacağı sayılabilir. Özellikle uzun dönemli sözleşmelerin bu tür etkilere daha açık oldukları söylenebilir. Bu klozlar ile mücbir sebep sayılabilecek olaylar sınırlandırılarak, bunların dışında kalan olaylara ileride tarafların mücbir sebep olarak dayanmaları önlenmektedir. Öte yandan yine bu klozlarla taraflar sözleşmenin devam edip etmemesi, yeni şartlara uyarlanması, tazminat ödenmesi gibi hususlarda anlaşabilirler.³⁸ Buna göre eğer sözleşmede mücbir sebep klozu varsa ve üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kuralları mücbir sebep oluşturan olaylar arasında yer alıyorsa, sözleşmeye bu hükümdeki müeyyideler uygulanır.

³⁷ Örn. *ICC Force Majeure Clause 2003, ICC Hardship Clause 2003, ICC Publication No. 650*, http://tldb.unikoeln.de/php/pub_show_document.php?pubdocid=700700&pubwithmeta=ja&pubwithtoc=ja&page=pub_show_document.php&page=pub_show_document.php (çevrimiçi 08.01.2009).

³⁸ CEMAL ŞANLI, *Uluslararası Ticarî Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları*, 2. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, s.36.

Uygulamada daha az görülmekle birlikte şayet sözleşmede bir mücbir sebep klozu yer almazsa, mücbir sebep olduğu ileri sürülen olayın tespitinde genel prensiplerden yararlanır. Bu durumda mücbir sebebin şartları ve hukukî sonuçları uyuşmalığın esasına uygulanacak hukuka göre belirlenir. Örneğin ithalat-ihracat için alınması gereken lisansların alınamaması, kambiyo mevzuatına aykırı olan sermaye transferinin yapılamaması gibi durumlar devletlerin emredici düzenlemelerinden kaynaklanmaktadır. Türk hukukunda bu konuda örnek olan bir kararda Hukuk Genel Kurulu (HGK), davalı tarafından döviz tahsis belgesinin alınamamasını imkânsızlık sebebi olarak kabul etmemiştir. Çünkü söz konusu olaydaki bakanlığın izin vermemesi onun takdirine bağlıdır ve bunun olumsuz olarak da kullanılabileceği taraflar için beklenebilir niteliktedir. Şayet olayda davalı taraf sözleşmeyi yapmadan evvel ithalat rejimini göz önünde bulundurup, bu durumu öngörseydi, döviz tahsisinin yapılmaması haline ilişkin bir mücbir sebep klozu ile kendini koruma altına alabilirdi.³⁹ Bu konuda bir başka örnek de ülkelerin almış oldukları ambargo kararlarıdır. Şayet ambargo bir mücbir sebep olarak sözleşmede sayılmışsa, bu durumda borçlunun edimi imkânsız hale geldiğinde ilgili kloza etki tanınır. Şayet böyle bir kloz yoksa bu durumda, ambargo kararlarının politik niteliği gereği uyuşmazlığa bakan mahkemenin takdiri ağırlık kazacaktır.⁴⁰

Öte yandan doğrudan uygulanan kurallar devletlerin ağırlıklı sosyal ve ekonomik konulardaki çıkarlarını koruma amacıyla çıkarıldıkları için, bir devlet kuruluşunun taraf olduğu özel hukuk sözleşmesinde, o devletin yetkili makamları tarafından, taraf olan kurumun sözleşmesel yükümlülükleri kaldırılmak istenebilir. Bu durumda dahi mücbir sebep için aranan şartların (en başta öngörülemezlik) gerçekleşmeyeceği kabul edilmelidir.⁴¹ Zaten günümüzde devlet kurumları ile yapılan özel hukuk sözleşmelerinde tahkim yargılaması gittikçe artmakta (ICC, ICSID gibi) ve bu gibi hakkın kötüye kullanıldığı durumların önüne geçilmektedir.

³⁹ Yarg. HGK. E. 1984/11-139, K. 1984/426, <http://www.kazanci.com/> (çevrimiçi 08.01.2009).

⁴⁰ Bkz. yuk. *Compagnie Européenne des Pétroles S.A. v. Sensor Nederland B.V.* s.160.

⁴¹ KOCASAKAL, (dn.1), s.81.

b. Uluslararası Kamu Düzeninden Kaynaklanan Doğrudan Uygulanan Kurallar

Uluslararası kamu düzeni kavramı, uluslararası ticaret ve iş camiasının temel değerlerini, birincil etik standartlarını ve ortak ahlakî görüşünü yansıtmaktadır. Öncelikle Prof. Pierre Lalive tarafından geliştirilen uluslararası kamu düzeni görüşü (**transnational public policy**) daha sonra dünya genelinde oldukça büyük destek bulmuştur. Bu kavram belli bir devletin ulusal ve uluslararası politikasından veya belli bir devletin uluslararası meselelerdeki kamu düzeninden ayrı ve bağımsızdır.⁴² Örneğin insan hakları (ırk, din ve cinsiyet ayrımı ve kölelik), ahlakî değerler “*bonos moros*” (yolsuzluk, terörizm, soykırım ve pedofili), kaçakçılık, tarihi eserlerin yasadışı ihracı, uyuşturucu ve silah trafiği, adil yargılama ve buna ilişkin hususlar uluslararası kamu düzeni kavramının içeriğini teşkil ederler. Uluslararası ticarî ilişkilerde minimum bir davranış ve görgü kuralları standardı oluşturulabilmesi için bu kavramı yansıtan doğrudan uygulanan kuralları, mahkemelerin uygulaması gerekmektedir. Lalive’in ifade ettiği gibi, **uluslararası ticarî ve malî ilişkilerin güvenliği, evrensel olmasa bile birçok hukuk düzenindeki bu ortak kamu düzeninin mahkemelerce tanınmasına bağlıdır.**⁴³ Bu kavramın uygulanabilmesi için, yabancı kuralın içeriği hakkında bir değerlendirme yapılması, *lex fori* ile ortak değerleri taşıdığı ve uluslararası toplum tarafından paylaşılan ortak değerleri korumaya yönelik olduğunun tespit edilmesi gerekir. Türk hukukunda BK md.19 hükmü ile konusu kamu düzenine veya ahlâka aykırı sözleşmelerin batıl olduğu kabul edildiğinden, yabancı üçüncü devletin doğrudan uygulanan kuralının benzer nitelik taşıması halinde bu hükmün uyuşmazlığa etki etmesini sağlayarak, uluslararası kamu düzeni değerlerini ihlâl eden sözleşmeleri geçersiz kılmak mümkündür.⁴⁴

⁴² BLESSING, (dn.27), s.62.

⁴³ ANDREW BARRACLOUGH, JEFF WAINCYMER, “Mandatory Rules of Law in International Commercial Arbitration”, Melbourne Journal of International Law, Vol.9, 2005, (çevrimiçi 08.01.2009) <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MelbJIL/2005/9.html#fn61>.

⁴⁴ ICC Arbitration Case No.9333 of October 1998, “...Taraflar arasındaki sözleşme İsviçre Borçlar Kanunu’na (“İBK”) tâbidir, ancak davalı ABD’nin yabancı ülkelerdeki yolsuzlukları önlemek için çıkardığı (“Foreign Corrupt Practices Act”) – FCPA kanununun bu hukukî ilişkiye uygulanabileceğini ileri sürmüştür. İsviçre Borçlar Kanununun 20. maddesi uyarınca yabancı bir hukuka aykırı olan fakat İsviçre hukukuna aykırı olma-

Birçok mahkemenin geçmişte verdikleri kararlarda kendi devletlerinin itibarını korumak ve yabancı devletle kendi devletinin ilişkilerini riske etmemek adına yabancı bir kuralı uyguladıkları görülmüştür. Lord Lawrence'ın "*lex fori*"nin uluslararası ahlak anlayışı çerçevesinde yabancı kanunun uygulanması" şeklinde formüle ettiği bu uygulama, Foster v. Discoll davasında İngiliz mahkemesinin, İngiliz hukukunun uygulandığı ve ABD'ye içki taşınmasını içeren sözleşmeyi, o dönemde ABD'de içki yasağı olması nedeniyle iptal etmesi sonucunu doğurmuştur. Aynı şekilde Ralli Brothers v. Compania Naviera Sota y Aznar davasında, İngiliz hâkimlerin dost bir devletin kanunlarına aykırı hiçbir sözleşmeyi incelemeyecekleri kabul edilmiştir.⁴⁵ 1972'de Alman Federal Mahkemesi'nin verdiği bir kararda Nijerya'nın kültürel varlıklarının korunması hakkındaki kanununu ihlâl eden bir taşıma sözleşmesini, Nijerya Kanunu'nun ihlal edilmesinden dolayı sigorta edilen menfaatin meşru olmadığı gerekçesi ile geçersiz saymıştır. Bu kararı verirken mahkeme UNESCO'nun 1970 tarihli "Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin" Konvansiyonu'na, Almanya taraf olmasına rağmen atıf yaparak, konunun uluslararası toplumun ortak inanç ve temel kaygılarını yansıttığını ifade etmiştir.⁴⁶

Doğrudan uygulanan kurallar içinde gitgide ayrı bir kategori oluşturmaya başlayan uluslararası kuruluşların doğrudan uygulanan kuralları ve emredici işlemleri de bu uluslararası kamu düzeni kavramını korumaya yöneliklerdir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin⁴⁷ ambargo, silahsızlandırma, saldırgan devlet ilan ettiği kararları ve

yan bir sözleşme batıl değildir. Ancak bazı olağanüstü durumlarda, bu madde bağlamında İsviçre'nin ahlak değerlerine de aykırı ise, ahlakî değerlere aykırılıktan bu sözleşme batıl sayılabilir. Mahkemeye göre davalının bu talebi somut delillere dayanmadığından bu kanunun LDIP md.19 bağlamında dikkate alınması mümkün değildir. Elbette ki uluslararası yolsuzlukla mücadele uluslararası kamu düzeninin korunmasını hedeflemektedir. Ancak burada sorulması gereken temel soru FCPA'nın ABD'de bir doğrudan uygulanan kural hükmünde olup olmadığı ve sözleşme ile sıkı ilişkili olup olmadığıdır. Davalı Fransız şirketi bir ABD şirketinin iştiraki olması haricinde ABD ile sözleşmenin bir ilişkisi yoktur, kaldı ki FCPA ABD'de temel kamu düzenini korumaya yönelik bir kanun değil, yabancı devletlerdeki ABD şirketlerinin güvenilirliğini korumaya yönelik bir kanundur, bu yüzden de davaya uygulanması mümkün değildir...".

⁴⁵ Harv. L. Rev., (dn.21), s.2473.

⁴⁶ Harv. L. Rev., (dn.21), s.2471.

⁴⁷ 1988'de Pan Am uçağının Lockerbie'de düşürülmesi ve şüpheli iki kişinin Libya tarafından iade edilmemesi üzerine BM Güv. Kon. 1992 tarihli 731 No.lu kararı, 1992 tarihli 748 No.lu kararı ve 1993 tarihli 883 No.lu kararı, <http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm>, (çevrimiçi 08.01.2009), BLESSING, (dn.27), s.19.

Avrupa Birliği'nin rekabet hukukuna ilişkin düzenlemeleri⁴⁸ bu kapsamda ele alınabilecek uluslararası doğrudan uygulanan kurallardır.

5. Üçüncü Bir Devletin Doğrudan Uygulanan Kurallarına Etki Tanınmasına İlişkin Eleştiriler, Roma Konvansiyonu md.7/1'in Değerlendirilmesi

Sözleşmelere ilişkin kanunlar ihtilafı kuralları olarak Roma Konvansiyonu'nun iyi bir kodifikasyon olup olmadığı birçok akademisyenin şüpheyile yaklaştığı bir konu olmasına karşın, konvansiyon birçok Avrupa Birliği (AB) ülkesi tarafından imzalanmış ve yürürlük kazanmıştır.⁴⁹ Konvansiyon'un 7. maddesinin birinci fıkrası ise hala AB ülkeleri arasında en fazla tartışılan hükümdür. Bilindiği üzere bu hüküm *lex fori* ve *lex causae*'nin doğrudan uygulanan kurallarının hariçinde 3. bir ülkenin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanıma hususunda hâkime takdir yetkisi tanımaktadır. Bu maddeye ilişkin Birleşik Krallık, Almanya, İrlanda ve Lüksemburg çekince koymuşlardır.⁵⁰

Bu maddenin çıkış noktası ve ilham kaynağı "Karşılıklı Güven ve Müteakabiliyet" esasıdır. Buna karşın bunu uygulamak istemeyen devletlerin temel kaygıları, bu hükmün aynı olaya farklı hukukların uygulanması neticesini doğurarak, sözleşmenin tutarlılığının bozulması ve bölünmesine (**dépaçage**) yol açılacağıdır. Bunun neticesinde sözleşmeye uygulanacak hukukun tespitinde belirsizliklerin oluşacağı da bir başka eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Dikkatlice incelendiği takdirde bu hükmün –ki MÖHUK'un 31. maddesi de aynıdır– sözleşmeyi bölme amacı gütmeyen ve sadece sözleşme ile yakın ilişkili devletlerin çıkarlarını dikkate almayı hedeflediği açıkça görülecektir.

⁴⁸ *Treaty of Rome* Art. 85-86, <http://www.hri.org/docs/Rome57/Part3Title05.html> (çevrimiçi 09.01.2009), GÜLÖREN TEKİNALP/ÜNAL TEKİNALP, *Avrupa Birliği Hukuku*, Güncelleştirilmiş 2. Bası, İstanbul, Beta Yayınları, s.388.

⁴⁹ Belçika, Almanya, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda 19 Haziran 1980'de, Danimarka ve Birleşik Krallık 10 Mart ve 7 Aralık 1981'de Konvansiyonu imzalamışlardır.

⁵⁰ *Harv. L. Rev.*, (dn.21), s.2463.

a. Sözleşmenin Bölündüğüne Yönelik Eleştiri

Sözleşmenin esasına uygulanması gereken hükümleri farklı hukuk sistemlerine bağlayarak sözleşmenin tutarlılığının bozulduğu eleştirisinin çıkış noktası üçüncü devletin veya devletlerin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınması halinde, bu kuralların sözleşmenin belli alanlarını kapsamaması nedeniyle bu alanlar haricine *lex causae*'nin uygulanacak olmasıdır. Bunun neticesinde sözleşme ilişkisine birden fazla hukuk uygulanmış olacak ve dolayısıyla sözleşmeye uygulanacak hukuk bölünmüş olacaktır.

Geleneksel Avrupa bakış açısı tek tek uyuşmazlığın unsurlarını incelemek yerine uyuşmazlığı bir bütün olarak değerlendirme metodolojisini ön planda tutmuştur ve bu yüzden Amerikan hukuk metodolojisindeki birden fazla devletin çıkarını ve düzenlemesini göz önünde bulunduran uygulamayı eleştirmektedir. Oysa 7. maddenin getirdiği anlayış *lex causae*'nin tespit edilmesi değil, *lex causa*'nın tespit edilmesinden sonra yabancı devletin doğrudan uygulanan kuralına etki tanınmasıdır. Öte yandan bu hükmün Avrupa Hukuku'na bir yenilik getirmediği bu konvansiyondan önceki yargı kararlarında da açıkça görülmektedir.⁵¹

Öte yandan taraflar sözleşmeden doğan hak ve borçlarını farklı hukuk sistemlerine tâbi kılabilirler. Bu konuda Roma Konvansiyonu'nun 3. maddesinin birinci fıkrasına göre⁵² taraflar seçecekleri hukukun sözleşmenin tamamına veya bir kısmına uygulanmasını kararlaştırabilirler. Bu sistem her ne kadar önerilmese de⁵³, taraflar örneğin satıcının hak ve borçlarının satıcının ülkesi hukukuna veya satıcının edimini ifa edeceği ülke hukukuna; alıcının hak ve mükellefiyetlerini ise alıcının ülkesi hukukuna veya ödemenin yapılacağı ülke hukukuna tâbi kılabilirler. Hatta aynı hüküm sözleşmesel borç ilişkilerine uygulanacak hukuka ilişkin yeni AB tüzüğünde de korunmuştur.⁵⁴

⁵¹ Bkz. yuk. Foster v. Discoll, Ralli Brothers v. Compania Naviera Sota y Aznar, Nijerya'nın kültürel varlıklarının korunmasına ilişkin Alman Federal Mahkemesi Kararı, s.165.

⁵² "By their choice the parties can select the law applicable to the whole or **a part only** of the contract." 3/I Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations.

⁵³ CEMAL ŞANLI/NURAY EKŞİ, *Uluslararası Ticaret Hukuku*, 1. Bası, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s.42.

⁵⁴ Art.3/I Freedom of Choice, Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the Law Applicable to Contractual Obligations (Rome I) (çevrimiçi10.01,2009) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:177:0006:0016:EN:PDF>.

Daha evvel de belirtildiği üzere, uluslararası karar birliğinin ve uyumunun sağlanması ve uluslararası kamu düzeninin korunması amacı bu düzenlemenin arkasında yatan mantık ve diğer devletlerin bu kuralın uygulanmasına yönelik teşviklerinin temelini oluşturmaktadır. Bu hükmün Konvansiyon metninden çıkartılması ise uyuşmazlık konusu ile sıkı ilişkili devletin çıkarlarını zedeleyecek ve diğer devletlerle olan ekonomik işbirliğini bozacaktır.

b. Sözleşmeye Uygulanacak Hukukta Belirsizlik Yarattığı Eleştirisi

Sözleşme ile sıkı ilişkili üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan (emredici) kurallarına etki tanınmasına olanak sağlayan Roma Konvansiyonu'nun 7/I maddesi, MÖHUK md.31 ve LDIP md.19 gibi hükümlere getirilen eleştirilerden biri de, uluslararası ticarî sözleşmelerde birçok hukuk sistemi tarafından kabul edilen hukuk seçimindeki taraf iradesinin bu hükümlerle bertaraf edilmesidir. Taraf iradesi, bunun sağladığı kesinlik ve belirliliğin temel olduğu öngörü üçgeni, bu hükümlerin sözleşmeye uygulanacak hukukta belirsizlik yarattığı eleştirisinin çıkış noktasıdır. Muhaliflere göre bu hükümler, sözleşmeye uygulanacak olan hukuku belirsiz hale getirerek, tarafların uygulanacak hukuku öngörebilmelerini ortadan kaldırmaktadır.⁵⁵ Hâkim her bir uyuşmazlıkta uygulanacak olan hukukları tespit edip değerlendirecektir ve bu yüzden de tarafların uyuşmazlığa hangi hükümlerin uygulanacağını öngörmeleri oldukça zorlaşacaktır.

Oysa ki bu maddeler iki bakımdan sözleşmeye uygulanacak olan hukuku daha belirgin hale getirmektedir. Öncelikle tüm bu maddelerde ortak olan unsur yabancı devlet ile uyuşmalık arasında sıkı bir ilişki bulunmasıdır.⁵⁶ **Bu noktada önemle üstünde durulması gereken husus, yabancı doğrudan uygulanan kuralın dikkate alınabilmesi için, sözleşmenin sadece bu ülke ile genel olarak sıkı ilişkili olması yetmez, özellikle bu doğrudan uygulanacak kuralın tatbik edileceği sözleşmenin belli alanlarının da açıkça**

⁵⁵ Harv. L. Rev. , (dn.21), s.2475.

⁵⁶ *Giuliano Lagarde Report*, http://www.rome-convention.org/instruments/i_rep_lagarde_en.htm, (çevrimiçi 10.01.2009).

bu ülke ile bağlantılı olması gerekir.⁵⁷ Öte yandan Konvansiyon'un 3/III md.'sinde de ifade edildiği üzere devletler kendi emredici kurallarını uyuşmazlığın esasına uygulanacak hukuk her ne olursa olsun uygulayacakken, yabancı doğrudan uygulanacak kuralları ancak ve ancak hem sözleşme ile hem de söz konusu uyuşmazlık ile doğrudan bağlantılı oldukları takdirde uygulayabileceklerdir.

Yabancı doğrudan uygulanacak kurala etki tanınabilecek durumları daha da daraltan bir başka husus da hâkime tanınan takdir yetkisidir (**discretion**). Bu takdir çift yönlü olarak uyuşmazlığa uygulanacak hukuku kesinleştirir: Öncelikle Konvansiyonun 7/II md.'sinde hiçbir kanunun, kuralın ve hatta bu Konvansiyonun hiçbir hükmünün, *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kurallarını engelleyemeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Bu sayede *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kurallarına nazaran, yabancı doğrudan uygulanacak kural ikincil bir etkiye sahip olacaktır.⁵⁸ Öte yandan daha da önemlisi "etki tanınmak", "dikkate alınmak"⁵⁹ tabirlerinden, bu hükmün hâkime bir açık kapı bıraktığı, uygulayıp uygulamama hususunda takdir hakkı tanıdığı açıktır. Bunun önemli bir sebebi de sözleşmesel ilişkilerin temelinde tarafların uyuşmazlığın esasına uygulanacak hukuku (*lex causae*) seçmeleridir. Şayet böyle bir takdir yetkisi hâkime tanınmasaydı, bu sayede taraflar seçecekleri hukukla temel devlet politikalarını yansıtan bu kanunları dolanma fırsatına sahip olacaktı.⁶⁰

6. Sözleşmeden Doğan Borç İlişkilerinin Geleceği: Roma I Tüzüğü ve Üçüncü Bir Devletin Doğrudan Uygulanan Kurallarına Etki Tanınması

Günümüzde Avrupa Birliği'ne üye devletlerin uluslararası özel hukuka ilişkin mevzuatının önemli bir bölümü AB hukukçularınca şekillendirilmektedir. Hukukî işbirliği alanında bir takım tedbirlerin alınması gereği özellikle 1997'deki Amsterdam Anlaşması ile AB'nin gündemine oturmuş ve usul hukukundan iflas hukukuna kadar birçok

⁵⁷ Harv. L. Rev., Örn. Sözleşmenin ifa yeri (*locus solutionis*), (dn.21), s.2475.

⁵⁸ NURAY EKŞİ, *Akitten Doğan Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkında AET Konvansiyonu*, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989, s.83.

⁵⁹ Bkz. yuk. s.161.

⁶⁰ Harv. L. Rev., (dn.21), s.2477.

alandaki konvansiyonlar tüzük haline getirilmişlerdir.⁶¹ 1980'den günümüze geçen zaman içinde üye devletlerde Akdî Borç İlişkilerinde Uygulanacak Hukuka İlişkin Roma Sözleşmesi'nin maddeleri tartışılmış ve sonunda 17 Haziran 2008 tarihli ve 593/2008 no.lu Roma I Tüzüğü ortaya çıkmıştır. Daha evvel de ifade edildiği gibi Roma Konvansiyonunun en çok tartışılan⁶² maddesi olan sözleşme ile sıkı ilişkili üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınmasına ilişkin md. 7/I hükmü, bu Tüzüğün hazırlanması sırasında da tartışmalara neden olmuş, taraf iradesini sarsacağı ve hukukî belirsizlik yaratacağı eleştirileri, bu hükme çekince koyan devletlerce tekrar ortaya atılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda Roma I Tüzüğü'nün 9. maddesi ile bu konuda tüm üye devletlerce kabul edilebilir, ortak bir çözüm getirilmiştir⁶³. Yeni düzenlemede "Öncelikli Doğrudan Uygulanan Kurallar (Emredici Hükümler)"⁶⁴ başlığı taşıyan bu maddenin birinci fıkrasında yeni bir hükümle doğrudan uygulanan kural kavramının tanımı yapılarak, bu kuralların alanlarına giren her konuda bu Tüzükçe sözleşmeye uygulanacağı belirlenen hukuktan bağımsız olarak uygulanacakları ifade edilmiştir.⁶⁵ Öte yandan Konvansiyonun 7. md.'sinin ikinci fıkrası aynen Tüzükteki 9/II' de tekrarlanmış ve *lex fori*'nin doğrudan uygulanan kurallarının uygulanma hususunda birincil niteliklerine işaret edilmiştir.⁶⁶ **Ancak Tüzük ile getirilen en önemli değişiklik 9. maddenin üçüncü fıkrasında yapılmış ve edimlerin ifa edileceği veya ifa edildiği ülkelerin hukukunun doğrudan uygulanan kurallarına, ancak ve ancak sözleşmenin ifasını hukuka aykırı kılıyorsa etki tanınabileceği belirtilmiştir.**⁶⁷ Yine eski düzenlemedekine benzer bir şekilde bu kurallara etki tanımakta bu kuralların amacının, niteliklerinin ve uygulanıp uygulanmamaları halinde oluşacak sonuçların dikkate alınacağı da aynı fıkroda belirtilmiştir. Bu sayede üçüncü bir devletin doğrudan uygu-

⁶¹ *Treaty of Amsterdam*, (çevrimiçi 10.01.2009) <http://www.eurotreaties.com/amsterdam-treaty.pdf>, Art.73m.

⁶² Bkz. yuk. s.166.

⁶³ MINISTRY OF JUSTICE, "Rome I - Should the UK opt in?", Consultation Paper CP05/08, 2008 (çevrimiçi 10.01.2009) <http://www.justice.gov.uk/docs/cp0508.pdf>.

⁶⁴ *Overriding Mandatory Provisions*.

⁶⁵ Roma I Art.9/I, (çevrimiçi 10.01.2009), <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:177:0006:0016:EN:PDF>.

⁶⁶ Bkz. yuk. s.168.

⁶⁷ Roma I Art.9/III.

lanan kuralları hususu daraltılarak daha da belirgin bir biçimde ifade edilmiş ve sadece sözleşmenin ifa yeri hukukunun veya ifa yerleri hukuklarının doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınabileceği belirtilerek, artık tarafların bir uyuşmazlık çıkmadan evvel de tam olarak sözleşmenin esasına uygulanacak hukuku öngörebilmeleri sağlanmıştır. Öte yandan hükümde eski sistem aynen korunarak hâkime bu kurallara etki tanıma ya da tanımama hususunda takdir yetkisi sağlanmıştır.⁶⁸ Nitekim Roma I Tüzüğü'nde doğrudan uygulanan kurallar rejimine ilişkin daha açık ve belirgin bir hüküm oluşturulmuş ve Roma Konvansiyonu (ve dolayısıyla Konvansiyonu model alan MÖHUK md.31) ile getirilen düzenlemeyi daraltan, fakat özünde eskisine paralel ve AB içindeki finans ve iş çevreleri ve üye devletler için uybirliği ile kabul edilebilir bir düzenleme ortaya çıkmıştır.

III. Sonuç

Bu çalışmada 1980 tarihli Roma Konvansiyonu ışığında incelenen, uyuşmazlıkla sıkı ilişkili üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kuralları kavramı, *lex fori*'nin ve *lex causae*'nin doğrudan uygulanan kurallarından ayrılarak, artık birçok ulusal ve uluslararası hukuk metninde ayrı bir hüküm altında yer almaktadır. 2008'de 5718 sayılı MÖHUK'un yürürlüğe girmesiyle Türk Milletlerarası Özel Hukuku, uyuşmazlıkla sıkı ilişkili üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınması kavramı ile tanışmıştır bu düzenlemeye yöneltilen eleştirilerin neden haksız oldukları açıklanmıştır.

Uluslararası ticarete sözleşmesel borç ilişkilerinin geleceği olarak görülen AB'nin Roma (I) Tüzüğü'nün doğrudan uygulanan kurallara getirdiği düzenleme, uyuşmazlıkla sıkı ilişkili üçüncü bir devletin doğrudan uygulanan kurallarına etki tanınmasına çekimsiz yaklaşan devletlerin de kabul edeceği ve uluslararası karşılıklılık ve güven ilişkisinin istikrarlı bir biçimde yürümesine katkı sağlayacak bir düzenlemedir. Sonuç olarak hem MÖHUK md.31, hem de Roma I Tüzüğü'nün doğrudan uygulanan kurallara getirdiği bu düzenlemeler, uluslararası

⁶⁸ JOANNA HUGHES, "Rome I Regulation on the law applicable to contractual obligations", <http://www.allenoverly.com/AOWEB/Knowledge/Editorial.aspx?contentTypeID=1&contentSubTypeID=7944&itemID=45712&prefLangID=410>, (çevrimiçi 10.01.2009).

özel hukukta bütünleşme sürecinde atılan doğru adımlardır. Bu düzenlemeler sayesinde devletler birbirlerinin politikalarına dolaylı yoldan da olsa karşılıklı saygı çerçevesinde etki tanıyacaklar ve uluslararası ticarî sözleşmelere uygulanacak hukuk gelecekte daha sağlıklı bir yapıya kavuşmuş olacaktır.